

ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОЇ ОСНОВИ ТЕРМІНІВ-ЗООНІМІВ У СЕМАСІОЛОГІЧНОМУ ТА ОНОМАСІОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТАХ

Крижко О.А.

Бердянський державний педагогічний університет

Питання про критерії термінологічності завжди були актуальними для лінгвістики. Незважаючи на те, що до термінологічної лексики відносять слова, обмежені або професійною сферою вживання, або сферою функціонування слова в галузі наукового знання, однак до цього часу немає формального критерію термінологічності, тому всі інші підстави є більш-менш суб'єктивними, особливо якщо пам'ятати, що всі критерії термінологічності розроблялися переважно не для терміна-слова, а терміна-словосполучення [3, с. 60-67]. Тому *мета* нашого дослідження полягає у визначенні особливостей когнітивної основи термінів-зоонімів української мови. У процесі аналізу розв'язуються такі *завдання*: 1) дослідити особливості термінів-зоонімів в семасіологічному та ономасіологічному плані; 2) проаналізувати системні відношення в межах досліджуваних термінологічних одиниць; 3) в ономасіологічному аспекті розглянути основні типи мотивації термінів-зоонімів української мови.

Для того, щоб визначити специфіку терміна в ономасіологічному аспекті, необхідно звернути увагу на те, що він межує з *номенклатурою* [1; 4; 6], від якої відрізняється: 1) відносно довільним способом позначення на зразок ярлика; 2) об'єктом позначення, оскільки іменує одиничні предмети (іноді й поняття); 3) не дефінітивною, а денотативною функцією.

Термін – слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання чи діяльності, у сучасній науці трактується, з одного боку, як засіб закріплення результатів пізнання в певних галузях, з іншого, – як спосіб фіксації нових знань [13]. У зв'язку з цим загальна структура терміна має три складові: 1) когнітивну, що вказує на поняттєвий клас; 2) функціональну, що пов'язана з видовою ознакою; 3) формально-граматичну, яка віддзеркалює оформлення терміна як частини мови.

Когнітивний аспект вивчення термінів визначається двома підходами: семасіологічним та ономасіологічним.

У *семасіологічному плані* науковий термін є специфічною мовною одиницею, яка тісно пов'язана із науковим поняттям, хоча й ніколи не збігається з останнім [10, с. 115]. Це пояснюється тим, що терміносистеми є відносно замкненими методологічно орієнтованими єдностями, тому динаміка терміна значно обмежена. В основному він переміщується або зі сфери наукового мовлення до загальнонавчальної лексики і навпаки, або відбувається пересування в інші сфери науки. Внаслідок цього термінологічне слово стає багатограним та поліфункціональним, незважаючи на те, що традиційно до терміна висуваються

такі вимоги, як системність, наявність класифікаційної дефініції, точність, стислість, відповідність позначуваному поняттю та мовним нормам, однозначність, прозорість внутрішньої форми, стислість, дериваційна здатність, інваріантність (відсутність варіантів та синонімів), висока інформативність [12, с. 666].

Що стосується термінів-зоонімів, то в переважній більшості вони відповідають усім вимогам, оскільки тяжіють до номенклатури. Це їх загальна властивість. Однак і серед них достатня кількість термінологічних слів, які вступають у різноманітні семантичні відношення. Як правило, це синоніми, антоніми, омоніми.

Серед синонімів найбільш поширеними є абсолютні синоніми, тобто синоніми-дублети. У більшості випадків поява таких одиниць викликана одночасним функціонуванням двох термінів, які утворилися внаслідок запозичення того ж самого елемента з різних мов. Найчастіше це відбувається при калькуванні. Наприклад, термін *авіфауна*, що позначає сукупність птахів певної місцевості [БС, с. 8], утворився словотвірним способом – складанням калькованих основ *avis* (з лат. – «птах») і *Fauna* (дружина Фавна, бога полів). Він має синонім – *орнітофауна* (від грец. ὄρνις~ – «птах», родовий відмінок – ὄρνιφο~) [ГРС, с. 902]. Отже, спільним елементом для цих двох слів є пізньолатинське слово *fauna*, яке є похідним від лат. *Fauna* – богиня лісів і полів, покровителька тварин.

Хоча є й інші причини, зокрема: 1) одночасне функціонування запозиченого та споконвічного слова (*амоцет* – те саме, що й *ніскорийка* [БС, с. 28]; *безщелепні, ентобранхіанти* (Agnatha, Enthobranchiata) – розділ найдавніших морських і прісноводних хребетних [БС, с. 60]; *білизна* (*Aspius aspius*) – риба родини коропових [БС, с. 63], *жерех* (етимологія цього слова пов'язується з дієсловом *жертити*, враховуючи спосіб життя цієї риби [ЕСУМ, Т. 2, с. 194]; 2) одночасне функціонування термінів, утворених на національному ґрунті, проте на різній мотиваційній основі (*безпанцирні молюски* – клас безхребетних тварин – те саме, що й *борозенчасточервні молюски*) [БС, с. 60].

У науковому мовленні достатньо поширені дериваційні синоніми, які утворилися на основі грецьких або латинських коренів, які найчастіше використовуються у словотвірній практиці. Наприклад, одним з найпоширеніших коренів у біології є *біо*. Він входить до складу багатьох термінів, об'єднуючи їх за значенням: *батибіонти* – глибоководні тварини [БС, с. 58]; *аеробіонти* (мешканці суші й повітря), *гідробіонти* (водні організми), *геобіонти* (мешканці ґрунту); *еврибіонти* – організми, що здатні жити в будь-яких умовах; *стенобіонти* – лише в суворо визначених умовах; *біотоп* – певне середовище перебування.

У межах одного поняття спостерігаються й антонімічні відношення, наприклад, антонімічними є терміни *алохтони* (від грец. ἄλλο~ – «інший» та σὴν – земля, край) [ГРС, с. 57, 1345] на позначення організмів, що відповідно населяють іншу місцевість, а не ту, де вони виникли, та *автохтони*, що вживаються для назв споконвічних тварин (від грецьк. αὐτός~ – «сам, той самий, істинний») [ГРС, с. 225]. Антоніми можуть утворюватися й префіксальним способом, де префікси

позначають, як правило, відсутність ознаки, що міститься у вихідному слові: *черепні – безчерепні*.

Як уже зазначалося, термін знаходиться в межах *терміносистеми* – «системи слів та сполук, що позначають коло понять однієї спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві тощо» [12, с. 665]. Вони також, як і термін, прагнуть до моносемії, усунення синонімії, стилістичної нейтральності, однак через відкритість та динамізм лексичної системи ці вимоги на практиці не здійснюються. Завдяки цьому мова науки взагалі відрізняється структурно-функціональним розмаїттям і внутрішньою стилістичною неоднорідністю. У науковому мовленні виділяються такі складові: 1) загальнолітературна лексика; 2) неспеціальна лексика загальнонаукового вживання; 3) термінологізовані слова; 4) власне терміни; 5) поліфункціональні слова, яким властиве подвійне функціонування (як термін і як загальнонавчальне слово); 6) слова загальнолітературної мови, що в науковому тексті можуть набувати особливого значення [9, с. 178].

Як відомо, однією з провідних вимог до терміна є однозначність. Проте ця вимога не тільки не витримується, але й усе більшого поширення набувають багатозначні терміни, які утворилися в результаті їх галузевої та міжгалузевої поліфункціональності.

Поліфункціональні слова, будучи представниками загальної мови в науковому мовленні, у лінгвістичній літературі займають особливе місце [5; 7; 14; 15]. Як правило, поліфункціональними є терміни, що позначають найбільш узагальнені поняття гуманітарних наук: *мова, слово, поняття, сприйняття, вистава, свідомість*. Їх призначення – збереження цілісності мови та забезпечення зв'язку спеціальної й загальної мови. До того ж для сучасного наукознавства характерним є проникнення до нього елементів різних мовних жанрів з подальшою їх нейтралізацією, оскільки поліфункціональність терміна пов'язують із його вживанням у різних типах тексту. Вона не залежить від реалізації багатозначного слова в конкретному висловленні. Контекст у цьому випадку лише виявляє, проявляє, фіксує поліфункціональність терміна, виконуючи реєструючу функцію, хоча текст може також провокувати багатозначність на зразок мовної гри. При цьому поліфункціональні одиниці демонструють властивості загальнонавчаного слова реалізувати одночасно інформативну (номінативну) і прагматичну функції. Можливо, на противагу цій тенденції в багатьох сучасних мовах в останні роки значно активізувався процес запозичення, у результаті якого терміни деякий період часу залишаються однозначними, що значно підриває основу єдності національної мови й мови науки [11, с. 96; 2].

Якщо розглядати термін у *ономасіологічному аспекті*, то поняттєві особливості проявляються в його формально-граматичній побудові, що відбивають як суттєві, так і несуттєві ознаки. Усе залежить від свідомого або несвідомого вибору мотивуючої основи [10, с. 115].

В українському мовознавстві теорію мотивованості розроблено достатньо повно (Т.Р. Кияк, І.В. Олійник, Т.С. Пристайко, Л.Р. Пономаренко та ін.). Щодо її

застосування до термінологічного лексичного пласта, на наш погляд, найбільш зручною є класифікація за ступенем мотивованості, яка представлена 4 типами: 1) абсолютна мотивація при збігу семантичних ознак внутрішньої форми та лексичного значення; 2) повна мотивація за внутрішньою формою, що відбиває ознаку, яка цілком входить до значення; 3) часткова мотивація, яка спостерігається, коли існує спільна для внутрішньої форми та лексичного значення частина мовного змісту одиниці; 4) відсутність будь-якої мотивації [10, с. 117].

Проте застосування цього підходу потребує деякого уточнення, тому що розуміння навіть абсолютної мотивації з позиції філолога та біолога розрізняється. І кожний з них має різний рівень компетенції при творенні або аналізі внутрішньої форми певного терміна. Отже, мотивованість ми розглядаємо з суто лінгвістичних позицій.

1. Терміни абсолютної мотивації. Як вже зазначалося, абсолютна мотивація спостерігається тоді, коли існує збіг семантичних ознак внутрішньої форми та лексичного значення, тобто семантичні ознаки є зрозумілими для носіїв мови. Наприклад, *безхребетні* (*Invertebrata*) – група тварин, у яких, на відміну від хребетних, немає хорди або хребта [БС, с. 60]. *Invertebrata* походить від лат. *vertebralis* – «хребетний» (*vertebra* – «хребет») та префікса *in-*, який означає «не», «без»). Ця група термінів найбільш адаптована до системи української мови. Вона складається як з однослівних, так і багатослівних термінів.

Однослівним термінам при позначенні біологічного роду притаманні всі форми числа, наприклад, *бджолоїдка* (*Meropos*) – рід птахів родини бджолоїдкових [БС, с. 59].

При позначенні біологічного виду, як правило, використовується форма *Singularia tantum*: *бичок-кругляк* – вид бичкових, які є об'єктами промислу [БС, с. 62]; *бичок-трав'яник* – вид бичкових, які є об'єктами промислу [БС, с. 62].

Форма з *Pluralia tantum* властива термінам, що називають:

- 1) класи: *багатоніжки* (*Myriapoda*) – клас безхребетних тварин типу членистоногих [БС, с. 51];
- 2) родини: *бджолоїдкові* (*Meropidae*) – родина птахів ряду ракоподібних [БС, с. 59]; *бичачі* – родина ссавців ряду парнокопитих [БС, с. 62]; *бичкові* (*Gobiidae*) – родина риб ряду окунеподібних [БС, с. 62]; *порожнисторогі* – родина ссавців ряду парнокопитних [БС, с. 62];
- 3) надродини: *бджолині*, *бджоли* (*Apoidea*) – надродина жалячих комах ряду перетинчастокрилих [БС, с. 59]; висловлюється припущення, що слово *бджола* є звуконаслідувальним за походженням [ЕСУМ, Т. 1, с. 157-158];
- 4) ряди: *безвусикові*, *протури* (*Protura*, синонім *Myrientomata*) – ряд нижчих, або первиннокрилих, комах [БС, с. 59-60];
- 5) підтипи: *безчерепні* (*Acrania*) – підтип примітивних тварин типу хордових [БС, с. 60];
- 6) розділи: *безщелепні*, *ентобранхіанти* (*Agnatha, Enthobranchiata*) – розділ найдавніших морських і прісноводних хребетних [БС, с. 60].

Терміни, що складаються зі словосполучень, у більшості випадків відповідають семантичній моделі: *залежне слово* (як правило, це означуване слово), що *містить мотиваційну ознаку*, + *головне*, яке є *апелятивом*, тобто загальною назвою. Ця структурна модель додатково характеризується тим, що обидва слова вживаються в Pluraria tantum. Останнє пояснюється тим, що йдеться про морські організми, які сприймаються як єдине ціле. Абсолютна мотивація властива залежному слову, завдяки якому об'єкт вирізняється з-поміж інших. Наприклад, **абісальні тварини**. Так називаються морські організми, що населяють *абісаль*, тобто товщу води на великих глибинах, нижче межі проникнення сонячних променів (нижче 3 тис. м) [БС, с. 7]. Назва походить від грецьк. *Ábusso~*, що перекладається як «бездонний» [ГРС, с. 3]. Для переважної більшості носіїв української мови, у тому числі й біологів, грецький етимон є невідомим. Швидше за все в біології внутрішню форму пов'язують з поняттям *абісаль* – специфічним глибоководним середовищем. До того ж це прикметник, тобто частина мови, що відображає статичну ознаку, яка притаманна іменнику *абісаль* (ж.р.). Аналогічно утворилися наведені нижче терміносполучення: **багатощетинкові черви**, інша їх назва – **поліхети** (Polychaeta) від грецьк. *polv* (багато) + *saĭth* (щетинка, волосок) [ГРС, с. 1029, 1334] – клас кільчастих червів [БС, с. 52]; **безпанцирні молюски** – клас безхребетних тварин [БС, с. 60]; **безхвості земноводні** – ряд хребетних тварин класу земноводних [БС, с. 60].

2. Терміни повної мотивації. Як вже було визначено раніше, повна мотивація за внутрішньою формою відбиває ознаку, яка цілком входить до значення. Як правило, внутрішня форма такої ознаки більш відома фахівцям з біології. Проте завдяки давньогрецьким та латинським елементам у їх складі мотиваційна основа чітко виділяється всіма носіями мови.

Терміни повної мотивації також можуть складатися як з окремого слова, так і з словосполучення. Специфіка однослівних термінів повної мотивації полягає в тому, що вони за структурою є складними. Найбільш поширеною є модель: *корінь* + *корінь з однієї мови*. У переважній більшості це слова, структурні елементи яких походять з грецької або латинської мов. Наприклад, **амфібластула** – це організм, який має форму кулі, обидві половинки якої складаються з зародкових клітин різного типу [БС, с. 28]. Цей термін утворився на основі двох грецьких за походженням коренів – #mfj («з обох боків») та blast3~ («зародок») [ГРС, с. 72, 251]. Так само: **археоптерикс** (первоптах довгохвостий) – первісний викопний птах юрського періоду [БС, с. 45]. В основу латинського терміна **Archaeopteryx** покладено два грецьких слова: #rca_o~ – давній, pt1rux – крило) [ГРС, с. 202, 1101].

Правила застосування форм числа до позначення класів, родів, видів тощо, такі самі, що в попередній групі. Наприклад, у множині позначаються родини (**антропоїди** – від грец. *Ánqrwpo~* – «людина» і *eúdo~* – «вид» [ГРС, с. 116, 371] – родина вузьконосих мавп; те саме, що й людиноподібні мавпи [БС, с. 39]), класи (**архозаври** (Archosauria) – підклас вимерлих (текодонти, динозаври, птерозаври) та сучасних (крокодили) плазунів [БС, с. 45]; утворився від грецьк. #rca_o~ – давній та savra – ящірка) [ГРС, с. 202, 1124] та ін.

У структурному відношенні терміни, що вживаються у *Pluralia tantum*, утворилися за допомогою різноманітного поєднання елементів однієї мови. Нами встановлено декілька моделей.

1. Модель: *корінь з однієї мови*. Наприклад, **апендикулярії** (*Appendicularia*) – клас хордових тварин підтипу покривників. Цей термін утворився від лат. *appendīcula*, що означає невеличкий додаток [ЛРС, с. 84], оскільки тіло тварини складається з тулуба та хвостового відділу, в якому розміщена хорда, що зовні нагадує «будиночок» з хітиноподібної речовини. Можливо, ця зовнішня особливість і покладена в основу найменування.

2. Модель: *префікс + корінь з однієї мови*. Так, терміном **анамнії** (від лат. *anamnia*) позначають первинноводних – групу хребетних тварин, розвиток яких відбувається у водному середовищі [БС, с. 30]. На нашу думку, цей термін є частково мотивованим, оскільки в цьому слові чітко вирізняються дві частини: префікс та корінь. Префікс *an-* є варіантом префікса *ad-* «до, поблизу» або префікса *amb-* «навкруги, біля». *Amnis* означає «волога, рідина, річка» [ЛРС, с. 67]. Функціонування цього слова в множині пояснюється тим, що кожна з цих тварин за способом та середовищем перебування не сприймається як окремий організм.

3. Модель: *корінь + корінь з однієї мови*. Термін **амфібії** вживається на позначення класу хребетних тварин, які характеризуються зяброво-легеневим диханням та розвитком кінцівок [БС, с. 28]. У науковому мовленні цей термін, як правило, вживається у множині, про що свідчить фіксація у словнику як назва класу. Це слово утворилося на основі двох грецьких лексем: #mfj – у значенні «звідусіль, з обох сторін, з усіх сторін» та bjo~ – «життя» [ГРС, с. 72, 250]. Аналогічно утворився термін **аероби** (від грец. #/r – повітря та bjo~ – життя) [ГРС, с. 24, 250] – організми, здатні жити й розвиватися лише при наявності вільного кисню [БС, с. 15].

4. Модель: *заперечна частка + корінь + корінь з однієї мови*. Наприклад, термін **анаероби** («організми, що здатні жити й розвиватися при відсутності вільного кисню» [БС, с. 29]) утворився внаслідок поєднання трьох запозичених з грецької мови елементів: заперечного префікса #n- та двох коренів – #/r (повітря) і bjo~ (життя) [ГРС, с. 24, 80, 250]. До наукового обігу це слово ввів Л. Пастер у 1861 р.

5. Модель: *корінь з однієї мови + корінь з іншої (рідної) мови* зустрічається при словотвірній деривації значно рідше. Наприклад, термін **австралопітеки** (група викопних високорозвинених вищих двоногих приматів [БС, с. 9]) утворився внаслідок поєднання двох коренів: лат. *australis* – «південний» [ЛРС, 94] та грец. pjqhko~ – «мавпа» [ГРС, с. 1001]. До того ж у ненауковому мовленні він вживається і в однині.

Різновидом кореня з рідної мови як другого елемента складного слова можуть бути різновиди кальок. Наприклад, в основу терміна **амебоподібні** (ряд безхребетних тварин; амеби [БС, с. 26]), покладена латинська калька *amoebaеus* від грецького #moiba_o~, що означає «поперемінний, той, що чергується» [ГРС, с. 69; ЛРС, с. 67]. Назва пояснюється тим, що ці тварини через відсутність щільної

оболонки не мають постійної форми тіла, а утворюють тимчасові випини – псевдоподії (несправжні ніжки), які слугують для руху та для захоплення їжі.

Форма *Singularia tantum* застосовується для утворення назв наук або їх галузей та позначення певних сукупностей організмів. Наприклад, **ембріологія** – (від давньогр. ἔμβριον – зародок, ембріон та λόγια – вчення) [ГРС, с. 419, 765] наука, що вивчає розвиток організму на самих ранніх стадіях, що передують метаморфозу, вилупленню або народженню [16], або **аеробіос** – сукупність аеробіонтів, тобто організмів, що живуть на суші, на відміну від **гідробіосу** – сукупності водяних організмів [БС, с. 15]. Обидва останні терміни у своєму складі містять два елементи: 1) спільний іменник βίος – життя та 2) диференційні: іменник #/γ – повітря й корінь ἡδρo- – вода [ГРС, с. 24, 250, 1268]. Іншомовний суфікс спостерігається в запозичених словах, що позначають абстрактні поняття, зокрема сукупність. У цьому випадку модель ускладнюється: *корінь + корінь з однієї мови + суфікс*.

3. Терміни часткової мотивації. Як було зазначено вище, часткова мотивація спостерігається тоді, коли існує спільна для внутрішньої форми та лексичного значення частина мовного змісту одиниці. За структурно-граматичною характеристикою ці терміни також можуть бути як однослівними, так і складатися із словосполучення.

Однослівні терміни відповідно до категорії числа традиційно поділяються на три групи: 1) вживаються тільки в *Singularia tantum*; 2) у науковому мовленні переважає форма *Pluralia tantum*; 3) можуть функціонувати у формі однини (переважно поза біологічною сферою) та множини.

До першої групи належать терміни, що позначають назви наук або їх підрозділів, а також сукупність тварин, для позначення яких неважливе одиничне найменування. Наприклад, **ектогенез** (від грецьк. префікса ἐκτός~ «поза, зовні» та γένεσις~ – «походження, виникнення») [ГРС, с. 266, 406] – вчення про еволюцію як процес прямого пристосування організмів до середовища й простого підсумовування змін, що здобуваються організмами під впливом середовища. Для найменування глибинних рослин та тварин існують аналогічні терміни: **фітобентос** – рослини, що живуть на дні і в ґрунті водоймищ [БС, с. 61], та **зообентос** – тварини, що живуть на дні і в ґрунті водоймищ [БС, с. 61]. В обох словах складовим елементом є **бентос**, який має значення «глибина» – від грецького βῆθος~ [ГРС, с. 248].

У другу групу об'єднуються терміни, що також позначають певну сукупність у вигляді родини, класа тощо. Наприклад, **анеліди** – те саме, що й кільчасті черви [БС, с. 32]. В основу цього терміна покладено лат. *annelus* – «колечко» [ЛРС, с. 72].

Третя група найчисельніша. При їх творенні переважає семантична модель: *корінь з іншої мови + нове значення*. Наприклад, **акули** – надряд хрящових риб [БС, с. 25-26]. На нашу думку, цей термін утворився на основі перенесення однієї з головних ознак зовнішнього вигляду тварини на назву всього класу, тобто внаслідок метафоричного розширення значення. Мотивуючою основою в цьому випадку виступає лат. *aculeus* – жало, вістря, кінчик, шпора, шип [ЛРС, с. 26]. До

того ж за графічною формою це слово наближено до лат. *acula* – водиця [ЛРС, с. 26], що також пов'язує походження терміна з водною стихією.

Особливу підгрупу утворюють номінації типу *бабець* (*Cottus*) – рід риб родини бабцових ряду окунеподібних [БС, с. 50], які, на перший погляд, прозорі за внутрішньою формою, проте етимологія їх затемнена.

Терміни часткової мотивації у вигляді словосполучень зустрічаються нечасто. Висловимо припущення, що сама форма словосполучення потребує аналітичної та синтетичної роботи мозку, тому занадто ускладнена форма заважатиме повноцінній передачі інформації, відволікатиме увагу реципієнта. У таких термінах хоча б один з компонентів повинний бути достатньо прозорим і однозначним. Наприклад, *білий амур* (*Stenopharyngoton*) – рід прісноводних риб родини коропових [БС, с. 63]. У цьому випадку залежне слово у словосполученні *білий* є прозорим для носіїв української мови, а слово *амур* або позбавлене внутрішньої форми, або асоціюється зі словом *амур* у значенні міфологічної істоти, або, що значно переконливіше, з назвою російської річки. Г. Льовкін висловлює гіпотезу, що етимологія слова *Амур* як назва водоймища в мові солонів (монголозованих евенків) означає тільки «річка» [8].

До цього типу мотивацій можна віднести квазімотивовані терміни, які, на перший погляд є достатньо прозорими, наприклад, *бабки* (*Odonata*) – ряд підкласу крилатих, або вищих, комах [БС, с. 50]. Про те, що покладено в основу їх внутрішньої форми – невідомо. Або *бакланові* (*Phalacrocoracidae*) – родина птахів ряду пеліканоподібних [БС, с. 53]. Назва родини чітко мотивована – від *баклан*.

4. Немотивовані терміни. Терміни з відсутністю будь-якої мотивації поділяються на дві групи. До першої групи входять ті терміни, у яких *відомий етимон*, проте він або нечітко визначений, або його походження невідоме. До другої групи – абсолютно *немотивовані слова*.

Терміни першої групи вживаються як в однині, так і в множині. На наш погляд, пояснюється це тим, що вони формально більш адаптовані до особливостей української мови, оскільки форма стає найбільш значущою в аспекті передачі значення. Наприклад, *амоцет* – те саме, що й піскорийка [БС, с. 28]. Це слово утворилося від *Ammocoetes*, що походить від грецьк. *ἄμμο* – «пісок» та *κοιτή* – «ложе, гніздо» [ГРС, с. 69, 718]; *ало́за* – рід риб родини оселедцевих [БС, с. 28], його етимон *alosa* зустрічається в синонімічних термінах *Caspialosa* та *Paralosa*; *аксолотль* вживається на позначення личинок тигрової амбістоми (хвостате земноводне) [БС, с. 19], походить з ацтекської, що буквально означає «водяна іграшка».

Серед біологічних термінів нерідко зустрічаються номінації, що у філологічному плані дають достатньо прозору етимологію, однак пересічними носіями мови вона вже не відчувається. Наприклад, *баклан* (*Phalacrocorax*) – рід птахів родини бакланових [БС, с. 53]. Грецькою та латинською мовами його внутрішня форма достатньо прозора: *phalacrocorax* / *corvus aquaticus*. *Φαλακροκοραξ* – з грецької «лисий, плішивий», а *κροαξ* – 1) ворон, 2) баклан, 3) абордажний або стінобитний крюк, 4) дверний крюк, 5) шийна колодка [ГРС, с. 723, 1304]. *Corvus*

латинською також має декілька лексико-семантичних варіантів: 1) ворон; 2) довгий стінобитний крюк; 3) воронячий дзьоб (останній термін вживається на позначення одного з хірургічних інструментів) [ЛРС, с. 266]. *Aquaticus* означає «водяний; той, що живе біля води» [ЛРС, с. 87]. Таким чином, внутрішня форма в цих мовах відображає референційні ознаки цього птаха як ворона, що має непокриту пір'ям частину тіла й живе поруч із водою. В українській мові, за даними етимологічного словника, *баклан* запозичене з тюркських мов, де у татарській означало *дику гуску*, а в турецькій – *дрохву* [ЕСУМ, Т. 1, с. 120].

Аналогічна ситуація з номінаціями, які українському народу відомі з давніх часів типу *барс*, *бекас*, *бізон*.

Так, *барс* – хижий ссавець родини котячих. Те саме, що й леопард [БС, с. 58]. Латинською мовою ця тварина в біологічній класифікації позначається як *Felis (Pardus) pardus*. Латинською *felis (feles)* – це «кішка», а *pardus* (запозичення з грецької від $\rho\text{-rd}/\lambda\text{i}\sim$) [ГРС, 951] означало «барс, леопард» [ЛРС, с. 725]. *Бекас (Gallinago)* – рід птахів ряду куликоподібних [БС, с. 61]. Це слово запозичене з французької через можливе посередництво німецької. Французьке *bécasse* є суфіксальним утворенням від *bec*, що означає «дзьоб», так само, як і в латинській мові (*beccus* – дзьоб), з якої воно походить як запозичене у свою чергу з галльської [ЕСУМ, Т. 1, с. 164]. *Бізон, зубр* – рід ссавців родини порожнисторогих [БС, с. 61]. Утворилося від латинського *bison* – бізон, зубр.

Терміни, що вживаються тільки в однині або тільки в множині, функціонують переважно в науковому мовленні. Ними позначаються або сукупність організмів (*бентос* – від грецьк. $\beta\lambda\eta\tau\omicron\sim$ – сукупність організмів, що живуть на дні і в ґрунті водоймищ [БС, с. 61]), або вимерлі тварини (*антракотерій* – *Anthracotherium* – рід вимерлих парнокопитних ссавців родини антракотерієвих – *Anthracotheridae* [БС, с. 37]; *анхитерій* – *Anthitherium* – рід вимерлих тварин бічної гілки родини конячих (Equidae) [БС, с. 40]).

Номінативні форми в Pluralia tantum традиційно вживаються при позначенні біологічних родин, рядів, класів тощо. Наприклад, *агамові* – родина ящірок (від *Agamidae*) [БС, с. 10]; *атеринові (Atherinidae)* – родина риб ряду атериноподібних [БС, с. 48]; *амоніти* (від *Ammonitida*) – ряд викопних головоногих молюсків [БС, с. 28], які властиві для юрського періоду; *асцидії* (лат. *Ascidia*) – клас хордових тварин підтипу покривників [БС, с. 47-48].

Аналогічно до попередньої групи в українській мові є незначна кількість номінацій термінів з невідомим етимологічним походженням. Наведемо декілька з них: *антилопи* – група жуйних парнокопитних з родини порожнисторогих [БС, с. 36]; *анчоусові* (лат. *Engraulis / Engraulidae*) – родина зграйних пелагічних риб ряду оселедцеподібних [БС, с. 40]; *белемніти (Belemnitida)* – ряд вимерлих головоногих молюсків [БС, с. 61].

Таким чином, в ономазіологічному аспекті загальна характеристика терміну базується на трьох складових: 1) когнітивній, що вказує на поняттєвий клас, 2) функціональній, що пов'язана з видовою ознакою, 3) формально-граматичній, яка віддзеркалює оформлення терміна як частини мови.

У когнітивному плані біологічна термінологія межує з номенклатурою, оскільки призначена переважно для позначення класів, родин, рядів тощо, тобто спрямована в основному на виконання денотативної функції. У зв'язку з цим *когнітивний аспект* вивчення термінів визначається двома підходами: семасіологічним та ономасіологічним. У *семасіологічному плані* науковий термін є специфічною мовною одиницею, яка тісно пов'язана із науковим поняттям, хоча й ніколи не збігається з останнім, тому він постійно переміщується або зі сфери наукового мовлення до загальноживаної лексики і навпаки, або відбувається пересування в інші сфери науки. В *ономасіологічному плані* термінам-зоонімам властиві різноманітні семантичні відношення. Як правило, це синоніми, антоніми, омоніми. Серед синонімів найбільш поширеними є абсолютні синоніми, тобто синоніми-дублети та дериваційні синоніми, які утворилися на основі грецьких або латинських коренів, що найчастіше використовуються у словотвірній практиці (*батибіонти* – *аеробіонти* – *гідробіонти*). Антонімічні відношення спостерігаються в межах одного поняття (*алохтони* – *автохтони*). На власне українському ґрунті найчастіше вони утворюються префіксальним способом, де префікси позначають, як правило відсутність ознаки, що міститься у вихідному слові: *черепні* – *безчерепні*.

Когнітивна основа терміна в поняттєво-концептуальному аспекті представлена 4 мотиваційними групами: 1) абсолютна мотивація при збігу семантичних ознак внутрішньої форми та лексичного значення; 2) повна мотивація за внутрішньою формою, що відбиває ознаку, яка цілком входить до значення; 3) часткова мотивація, яка спостерігається, коли існує спільна для внутрішньої форми та лексичного значення частина мовного змісту одиниці; 4) відсутність будь-якої мотивації.

Терміни абсолютної мотивації найбільш адаптовані до системи української мови. *Терміни повної мотивації* складаються як з окремого слова, так і з словосполучення. Специфіка однослівних термінів повної мотивації полягає в тому, що вони за структурою є складними. Найбільш поширеною є модель: *корінь + корінь з однієї мови*. У переважній більшості це слова, структурні елементи яких походять з грецької або латинської мов (*амфібластула*, *археоптерикс*). У структурному відношенні це моделі: 1) *корінь з однієї мови* (*Appendicularia*); 2) *префікс + корінь з однієї мови* (*анамнії*); 3) *заперечна частка + корінь + корінь з однієї мови* (*анаероби*); 4) *корінь з однієї мови + корінь з іншої (рідної) мови* зустрічається при словотвірній деривації значно рідше (*австралопітеки*).

Терміни часткової мотивації традиційно поділяються на три групи: 1) вживаються тільки в *Singularia tantum*; 2) у науковому мовленні переважає форма *Plularia tantum*; 3) можуть функціонувати у формі однини (переважно поза біологічною сферою) та множини. До першої групи належать терміни, що позначають назви наук або їх підрозділів, а також сукупність тварин, для позначення яких неважливе одиничне найменування (*ектогенез*). У другу групу об'єднуються терміни, що також позначають певну сукупність у вигляді родини,

класа тощо (*анеліди*). Третя група найчисельніша, вона відповідає семантичній моделі: *корінь з іншої мови + нове значення (акули)*.

Немотивовані терміни поділяються нами на дві групи: 1) у яких *відомий етимон*, проте він або нечітко визначений, або його походження невідомо (*аксолотль*); 2) абсолютно *немотивовані слова (зубр)*.

Література

1. Адаменко С. Л. Серболужицька ботанічна номенклатура: її формування та специфіка (на матеріалі назв лікарських рослин): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 „Слов`янські мови” / С. Л. Адаменко. – К., 1999. – 18 с.
2. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48–54.
3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
4. Дидик-Меуш Г. М. Медична номенклатура в пам'ятках української мови XVI-XVIII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Г. М. Дидик-Меуш. – Львів, 2001. – 19 с.
5. Іщенко В. Л. Англійський багатокомпонентний економічний термін (парадигматичний та синтагматичний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови” / В. Л. Іщенко. – Одеса, 2002. – 18 с.
6. Комаровська А. М. Чеська ботанічна номенклатура в аспекті питомих та запозичених назв: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 „Слов`янські мови” / А. М. Комаровська. – К., 2005. – 20 с.
7. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина / Лемов А. В. – Саранск: Издательство Мордовского ун-та, 2000. – 192 с.
8. Левкин Г. Сколько имен у Амура? // www.levking.ru/amur.htm.
9. Марчук Ю. Н. Компьютерная лингвистика. / Марчук Ю. Н. – М.: Изд-во АСТ, 2007. – 317 с.
10. Олійник І. В. До проблеми мотивованості терміна (на матеріалі англо-французьких відповідностей термінології телекомунікацій) / І. В. Олійник // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного університету. Linguarum-VIII. Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Філологія. Педагогіка. Психологія. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2008. – Вип. 6. – С. 115–118.
11. Пономарів О. Засвоїти норми, а не творити свої / О. Пономарів // Політика і час. – 2000. – № 3–4. – С. 96– 101.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

13. Симоненко Л.О. Біологічна термінологія: формування і функціонування / Інститут української мови НАН України, Уманський педуніверситет ім. П.Г. Тичини. – Умань: Софія, 2006. – 103 с.

14. Скопюк Т. Г. Термін у семантичній структурі англомовного наукового тексту (на матеріалі текстів з обчислювальної техніки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови” / Т. Г. Скопюк. – К., 1997. – 20 с.

15. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) / Е. Ф. Скороходько. – К.: Логос, 2006. – 100 с.

16. Эмбриология // krugosvet/article/0/04/1000308.htm?text.

Умовні скорочення

БС – Біологічний словник / [упоряд.: К. М. Ситник, В. О. Топачевський]. – К.: Головна редакція УРЕ, 1986. – 679 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / [упорядкув. О. С. Мельничук]. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.; 1985. – Т. 2. – 571 с.

ЛРС – Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / Дворецкий И. Х. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.

ГРС – Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь / Александр Давидович Вейсман. – М: Греко-латинский кабинет Ю. Шичалина (репринт V изд. 1899г.), 1991. – 1370с.

Summary

The article observes the features of cognitive basis of terms animal's names in semasiological and onomasiological aspects. There are analyzed systemic relations within the study of terminological units. There are also discovered the main types of motivation terminology of animal's names in onomasiological aspect.